

ŞƏBNƏM XƏLİLZADƏ
ADPU
xelilzade2016@inbox.ru

ZİQMUND FREYDİN “EDİP KOMPLEKSİ ” NƏZƏRİYYƏSİNİN ƏDƏBİYYATDA İZLƏRİ

Açar sözlər: Edip kompleksi, psixanaliz, Ziqmund Freyd, faciə, şüuraltı
Key words: Oedipus complex, psychoanalysis, Sigmund Freud, tragedy, subconscious

Ключевые слова: Комплекс Едипа , психоанализ, Зигмунд Фрейд , трагедия, Подсознание

Psixologiya insan davranışını və mental prosesləri öyrənən elmdir. Psixologiya elmi ilkin mərhələdə fəlsəfə və biologiya elmlərindən inkişaf etmişdir. Psixologiya elmi psixoloji laboratoriyalar yarandığı vaxtlardan etibarən bir eksperimental elm olaraq qəbul olunmağa başlamışdır. Bir sıra psixoloqlar elmi tədqiqat mövzusu olaraq, insanın şüurunu və mental proseslərini öyrənməyə çalışmışlar.

Lakin Ziqmund Freydə qədər heç bir psixoloq insanın şüurundan kənara çıxmamışdır. Freyd insanın şüuraltını öyrənməklə “Psixanaliz” adlanan anlayışı yaratmışdır. Freyd psixanalizin banisidir. Çoxlarının fikrinə görə, onun bu sahədəki nailiyyətləri onu Darvin, Marks və Eynşteyn kimi mütəfəkkirlərlə bir sərəya qoyur. O, insan haqqında özünə qədər mövcud olan bir çox təsəvvürləri alt-üst etmişdir.

Freyd öz təlimiylə sübut etdi ki, insan nəinki xarici aləmdə, hətta öz daxili dünyasında baş verən hadisələri bütün təfərrüatı ilə dərk edə bilməz. Freydə görə, azad seçim etmək qabiliyyəti fərdin ən dərin mahiyyətini təşkil edir və şüurlu “Mən” ilə bağlıdır. Freyd insan psixikası barədə bu fikri illüziya kimi şərh edir. Şüurlu “Mən” qüdrətli şüursuz mental həyatın zirvəsidir.

Freyd bizim subyekt barədə təsəvvürlərimizdə inqilab etmişdir. O, göstərməyə çalışmışdır ki, şüurlu mental həyat insanın bütün mental həyatının yalnız kiçik hissəsidir. Bizim şüurumuzda baş verən proseslər ciddi olaraq şüursuz amillərlə determinasiya olunur.

Freyd yazırdı ki, şüursuzluq psixi həyatın elə ənginliklərində məskən salmışdır ki, oraya klassik psixoloji və ya fəlsəfi metodlarla sərəyat etmək olmaz. Şüursuzluq bilavasitə dərk edilmir, o özünü müxtəlif simptomlarda-subyektin səhv hərəkətlərində, hərəkət-rəftarında, danışığında, mühakimə və mülahizələrində, özünə və başqalarına münasibətlərində göstərir. Freydə

görə, şüurun şüursuzluq hissəsi insan motivasiyalarının, arzularının, istəklərinin mənbəyidir.[5,s.63] Psixoloji meyllərin, arzuların qarşısı alınanda, onlar qadağan ediləndə və ya şüurdan zorla çıxarılanda, onların enerjisi hansısa başqa bir yerdə mütləq üzə çıxır. “Bəzi hümanistlər və ekzistensialistlər inanırlar ki, şüursuzluqla əlaqəli hiss duyğuların, istəklərin təsiri Freydin düşündüyü kimi çox deyil. Bəzi psixoloq və nəzəriyyəçilər hətta bu anlayışdan imtina edirlər.[1,s.16]

Freydə görə, bizim instiktlərin və davranışın bünövrəsini formalaşdıran emosional enerjidir və biz bu enerjiyə can atırıq. Bundan sonra bu enerji libido (ehtiras, istək, nəfs) adını aldı. Freydə görə, dil xoş emosiyaların bağlı olduğu ilk orqandır. Körpə uşaq qidaya olan tələbatdan asılı olmayan həzzə doğru can atır. Freyd deyir ki, təqribən 3- 5 yaşlarında oğlanlarda analarına qarşı meyl yaranır. Bundan başqa, oğlanlarda öz atalarını təhlükəli rəqib kimi nəzərdən keçirmək tendensiyası aşkar edilir. Öz mövqeyinin həqiqiliyini sübut etmək üçün Freyd özünün ən çox sevdiyi mifə - Edip mifinə müraciət edir və onları psixoanalizi anlamaq üçün ən yaxşı vasitə hesab edirdi. Həmin mif, arzunun, şəhvət hissənin insanın başına nələr gətirdiyini, onun nə kimi müqəddəsliyə qəsd etdiyini sübut edir. Baş alıb gedən arzu cilovlanmadıqda insan canavara çevrilir.

Edip kompleksi Freyd nəzəriyyəsinə əsasən, uşaqların eyni cinsdən olan valideyininə qarşı şüuraltı rəqiblik hissi və əks cinsdən olan valideyninə qarşı şüuraltı rəqiblik hissi və əks cinsdən olan valideyninə qarşı şüuraltı romantik duyğular hiss etməsidir. Ancaq eyni zamanda uşaq atasından cəzalandırılacağı üçün qorxur. Freydin sözləri ilə desək, uşaq “kastasiya həyəcanı”(oğlan uşağının cinsiyyət orqanını itirəcəyi qorxusu) yaşayır və buna görə də, bu impulsları şüuraltında basdırır.

Freyd bildirirdi ki, Edip kompleksi ümumiyyətlə bütün insanlara xasdır və hər bir nevrotik Edipdir. Bu kompleks, yəni özünün libido istəklərini məhdudlaşdırmaq üçün tətbiq edilən hər bir əkstədbir-əxlaq normaları, din, mədəniyyət normaları, qanunlar, utancaqlıq duyğusunun inkişafı, insanda sosiallığın dərinləşməsi, sıxışdırma, çəkəndirmə vasitələri-cəza, biabırçılıqdan qorxmaq və.s, libido istəklərə qarşı qəsdədir, psixi xəstəlik və nevroz mənbəyi, insanın təbii azadlıq və sərbəstliyini boğmaq vasitələridir. Bunlar küll haqqında psixi xəstəlikləri -nevrozları inkişaf etdirir, bu da öz növbəsində insanların həyat tərzini və dünyagörüşlərinə, dünyaya və özlərinə olan münasibətlərə, idrak və ifadə modellərinə təsir edir, onları normal təbii vəziyyətdən çıxarır. Bizim əsrimizdə insanlarda təcavüzkarlıq hissənin inkişafını, müharibə və dağıdıcılığa meyli, tərki dünyalığa marağın artmasını və.s halları psixoanalizin banisi bununla izah edirdi. Başqa sözlə o sübut edirdi ki, sıxışdırılma patogen proses kimi insanı xəstələndirir.

Beləliklə, Freydin “Edip kompleksi” nəzəriyyəsi qarşı cins olan valideynləri sahiblənmə və öz cinsindən oalın vaildeynləri itələmə mövzusunda uşağın bəslədiyi duyğu, düşüncə, impuls və fantaziyaların cəmidir. Oğlan uşaqlarında anaya sahiblənmə duyğusu yaranır. Sanki hər zaman anasını atasından qorumağa çalışır. Anasını atasının əlindən alacağı düşüncəsində olur. Oğlan uşaqlarında bu dövnlərdə, “atam kimi davransam anam mənə daha yaxın olar” fikirləri yaranır.

Psixanalitik nəzəriyyə olan “Edip kompleksi”, Ziqmund Freydin 1899-cu il tarxili “Arzuların izahı” adlı kitabında universal bir istək, şüursuz bir günah və insanlara aid psixoloji fenomen kimi qiymətləndirmişdi.[3,s.134] “Edip kompleksi”nin başlanğıcını əks etdirən davranışlar, həm də vicdan və əxlaq üçün simptomlar rolunu oynayır. Əsas ayırddedici xüsusiyyətlər kimi həddindən artıq çəkingənlik, özünə qapanma, qeyri-təşəbbüskarlıq və.s qeyd etmək mümkündür.

Psixanalizin üstündə dayandığı əsas mövzulardan biri də “kastasiya qorxusu”dur. Bu oğlan uşaqlarının Edipial dövrün başlanğıcıyla birlikdə özünü göstərən bu qorxu, ana üçün girişilən bu mübrizədə atanın qəzəbinə məruz qalmaq və fiziki olaraq zədələnmək qayğısının çəkilməsidir. Nəticədə ana sevgisindən imtina edilir və ata ilə uyğunlaşma yolu seçilir. Ataya - avtoritara -üsyən sona çatdıqda ata bir simvol kimi qəbul edilir.

Freyd belə bir nəticəyə gəlirdi ki, insanla cəmiyyət arasındakı qarşiddurmanın rüşeymində kişilərdə anaya sevgi zəminində ataya nifrəti əks etdirən “Edip kompleksi”nin durmasıdır və sonrakı mərhələdə cəzalandırılan uşağın mənliliyinin formalaşması prosesi süuraltı aləmdə gedir.

Ədəbiyyat və psixanaliz arasındakı çoxtərəfli əlaqə keçən əsrdə Freydlə başlamışdır. Öz müddəasını sübuta yetirmək üçün şüuraltıyla bağlı mülahizələrini yazıçılara və onların qəhrəmanlarına doğru yönəltdi. Antik tragediyalardan tutmuş Şekspirə, oradan Dostoyevskiyə uzanan özünə məxsus bir şahidlər ordusu yaratdı.

Freydin psixanaliz eksperimentlərinin son nəticəsi olan “həzz almanın əvəzində cəzalanmamaq” prinsipi dramaturji modeldə əsaslı yer tutaraq mədəniyyət sistemində qloballaşmanın ilkin mərhələsini təşkil etməklə yanaşı, etnik, milli, sosial mədəniyyətdən asılı olmayaraq bütün insanların problemlərini özündə birləşdirən psixologizmin ədəbiyyat və sənətə sirayət etməsinə səbəb oldu.

Freydə görə, dünya ədəbiyyatının üç ən güclü əsərində - Sofoklun “Çar Edip”, Şekspirin “Hamlet” və Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları” əsərlərində eyni mövzunun-ata qatili olmanın əsas olması heç də təsadüf deyil. Üstəlik bu üç əsərdə də sözügedən davranışın qaynağı, yəni bir qadın ucbatından yaranan düşmənçilik açıq şəkildə göstərilmişdir.

Sofoklun əsas yaradıcılığı Afina quldarlıq demokratiyasının çiçəklənməsi dövrünə təsadüf edir. Onun yaradıcılığının bir mərhələsi, demokratik idarə üsulunun müəyyənəlməyə başladığı dövrdə, ikinci mərhələsi demokratiyanın çiçəklənməsi illərinə, üçüncü mərhələsi isə Pelopennes müharibəsinin ağır illərinə təsadüf edir. Yaradıcılığında isə ədib, insanı əsərin mərkəzinə qoyaraq, onun taleyi ilə məşğul olur, onun mənəvi aləmini açır, dərdlərini və izzətlərini incədən-incəyə təhlil edir. Rəvayətə görə, Sofokl 123-ə qədər əsər yazmışdır. Sofoklun tam şəkildə bizə gələn əsərləri bunlardır: “Çar Edip”, “Edip Kolonda”, “Antiqona”, “Elektra”, “Filoktet”, “Ayaks”, “Traxinya qadınları”. Dramaturq şəraitdən asılı olaraq obrazların mənəvi aləmindəki dəyişiklikləri təfəssilatı ilə göstərməyə çalışır. O- Edip - əsas xarakterini mühafizə etməklə bərabər gah adil hökmdar, gah da qəzəbli bir tiran olur. Faciəsi açıldıqdan sonra o, artıq məzlum bir məxluqa çevrilir.

Qədim Yunan dramaturgiyasının şah əsərlərindən biri olan Sofoklun “Çar Edip” faciəsində atasını öldürüb anası ilə evlənən qəhrəmanın psixoloji sarsıntılarının zahiri təzahürü bədii ifadə vasitəsi kimi mövcud idi. O dövrün düşüncəsinə, inancına əsasən isə qəhrəmanın taleyinə yazıldığı üçün o şüursuz bir şəkildə anası ilə evlənir.[6] Buna baxmayaraq, Freyd bildirdi ki, “insanlar gərək Yunan mifinin aşkara çıxardığı faktları qəbul etsinlər, necə Edip öz qaçılmaz taleyi ilə barışmaq məburiyyətində qalıb.”[2,s.132]

Faciənin məzmunu göstərir ki, Sofoklun bu əsəri bir qədər mürəkkəb və dolaşıqdır. İnsanın böyüklüyünü, onun əqli və əxlaqi qüvvəsini tərənnüm edən Sofokl, eyni zamanda onun bacarıq imkanlarının məhdudluğuna, iradəsinin müəyyən qəzavü-qədərdən asılı olduğuna inanırdı. “Çar Edip” əsərində bu ideya öz əksini tapmışdır.

Bu son dərəcə qəmli əsətdir və Freydə insan oğlunun sahib olduğunu düşündüyü universal ölçüdəki “ensest arzusuna” və öz cinsindən olan valideynlərə olan “rəqabət və düşmənçilik” şəklindəki romantik çıxışına dair ipuclarını vermişdir. Freyd bu mifdə, uşaqların əks cinsdən olan valideynlərinə bəslədikləri sevgi istiqamətindəki həqiqət payını axtarırdı. Kral Edip Sofokla görə bir əsər qəhrəmanı idisə, Freydə görə insan olmağın faciəvi hallarından biri idi.

Kral Edip, öz taleyini tragik bir şəkildə yaşamışdır və gözlərini oyması ilə onu bəlkə də tragik bir qəhrəman hesab etmək olmaz, çünki o öz taleyinə qarşı çıxmağa çalışmış, lakin onun etdiyi hərəkət atasını öldürdüyü həqiqətini dəyişməmişdir.

Freyd öz yazısında Edip mifindəki qəhrəmanın hərəkətlərinin tam olaraq, Edip kompleksiyə ötürmədiyini bildirsədə, faktiki olaraq, onunla bağlı olduğunu bildirmişdir. Freydin irəli sürdüyü müddəaya görə oğul anasına olan sevgisindən, bağlılığından, atasının yerinə keçmə istəyindən

ötrü atasını öldürmək istəyər. Freyd bu müddəyə müəyyən bir araşdırmadan sonra qərar vermişdir. Ancaq bu müddəə tənqidsiz qalmamışdır.

Freyd öz yazısında bildirmişdir ki, bu Yunan mifində günahı işlədən qəhrəmanın özüdür. O, Yunan tragediyasında işlənən bu günahı bir kənara qoymamaqla yanaşı, qəhrəmanın şüursuz motivlərini, özünə yad alın yazısının həyatına olan təsirini yumşaltmağı ustalıqla həyata keçirə bilmişdir. Qəhrəmanın işlətdiyi günah öz istəyi ilə işlənmədiyi kimi qadının təsirində qalaraq da işlənməmişdir. Günahı ortaya çıxdıqdan sonra qəhrəman özünü təmizə çıxarmağa çalışmamış və alın yazısı olaraq qəbul etmişdir. Buna görə də, qəhrəmanın işlətdiyi günah, bilərəkdən işlənmiş bir günah olaraq qəbul edilmişdir.

Freydə görə, “Edip kompleksi”nin əks olunduğu üç ən böyük əsərlərdən biri də Şekspirin “Hamlet ” faciəsidir. Şekspirin faciələri dəhşətli və canlı hadisələrlə doludur; onun qəhrəmanları həlak olurlar; bu faciələrdə hüzn, kədər çox qüvvətlidir; ən yüksək ideyalar, arzular, mənəvi keyfiyyətlər sarsıntıya uğrayır, tapdanır, böhran keçirir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Şekspir faciələrində ümitsizlik və bədbinlik yoxdur. Bunun səbəbi isə, humanizm ideallarının rədd edilməz bir qüvvəyə malik olmasıdır. Faciələrdə Şekspir öz humanist idealından nəinki uzaqlaşmır, əksinə, bu ideal haqqında təsəvvürü daha da dərinləşdirir; insana məhəbbət və inamın gücünü artırır.

Bir çox yazıçılar, Şekspirin şəxsi həyatını və xarakterini Hamletə bənzədirdilər. O, dostu və arvadı tərəfindən aldadıldığından “Hamlet”i yaratmış, hadisələrdən keçirdiyi narahatlığını və zəifliyini aradan qaldırmaq üçün belə bir qəhrəmanı ərsəyə gətirmişdir. Zərərverici, qərarsız və dəyişkən xarakteriylə ədəbiyyat tənqidçiləri onun “Hamlet”ə bənzədiyini bildirmişlər.

Şekspirin yaradıcılığını psixoloji aspektdən təhlil edən Z.Freydin qənaətləri Amerika ədəbiyyatşünasları arasında geniş maraq doğurmuşdu. Freyd öz məqaləsində belə yazmışdır: Hamlet anasına ehtiras dolu hisslərlə bağlıdır. Atasının ruhu onu əmisinin öldürdüyünü desə də, intiqamını almasını istəsə də, Hamlet tərəddüd etmişdir. Bu açıq şəkildə, “Edip kompleksi”nə məxsus bir ifadədir. Bu kompleksə görə Hamlet əmisini öldürməməliydi. Hamletin nişanlısı Ofeliyaya duyduğu hisslərin də həqiqi bir sevgi olub- olmadığı sual altındadır və onu anasına bənzətməsi deyilən fikirlərə misal ola bilər. Həqiqətən də, hər hansı bir yazıçı, hər hansı bir əsərində heç olmasa öz arzu və istəklərini bilvasitə və ya bilavasitə şəkildə həqiqətə yaxın bir tərzdə ifadə edir.

Günahı işləyən qəhrəmanın özü deyildir. Günah başqası tərəfindən işlənməmişdir və bu baxımdan ata qatilliyi sayıla bilməz. Ona görə də, bu əsərdə qadına qarşı hiss edilən gizli rəqabət hissəsinin başqa bir tərzdə nəzərə çatdırılmasına yer verilmişdir. Bundan başqa, başqasının işlədiyi günahı

öyrəndiyi zaman, bu məlumatın etdiyi təsir sayəsində, qəhrəmanın yaşadıklarında Edip kompleksini açıq şəkildə görə bilərik. Bu günahın intiqamını almalı olmasına baxmayaraq, bunu bacarmayacağını anlayır. Hamleti belə düşünməyə vadar edən günahkarlıq hissidir. Ancaq görürük ki, bu qəbahətlik hissini öz yerini intiqam hissinə verə bilməyəcəyi hissi ilə əvəz edilmişdir.

“Karamazov qardaşları” bütün dünyada bir çox alim və ədəbiyyatçının diqqətini cəlb etmişdir. “Karamazov qardaşları” elə bir əsərdir ki, onun ilk cümləsi müqəddəs İncildən olan bir ayədir.

“Karamazov qardaşları” əsərinin ilk parçasını əhatə edən cildi çap etməyə sıra gəlmiş zaman redaktorlar, bu romanın və yazarın psixoloji durumu ilə bağlı giriş yazdığı Freyddən xahiş etdilər. Freyd “Dostoyevski və ata qatilliyi” məqaləsini 1926- ci ilin əvvəllərində yazmağa başladı və 1928-ci ildə bitirdi.

“Karamazov qardaşları” Dostoyevskinin şah əsəri sayılır. Əsər üç qardaş-Karamazov qardaşlarının atalarının yanına-Skotopriqonyevskiyə gəlmələri ilə başlanır. Əxlaqsız, heç bir prinsipi olmayan qoca Fyodor Karamazov o dövədəki rus cəmiyyətinin əsrlərlə oturmuş köhnə feodal quruluşunun rəmzidir. O, oğullarının həyatında bir maneəyə çevrilidir, hətta oğullarından birinin-Dmitrinin sevdiyi qıza aşiq olmuşdur.

Freyd Dostoyevskinin ədəbi mənada Şekspirlə eyni səviyyədə olduğunu bildirmişdir. Ziqmund Freyd eyni zamanda baba qatilliyi üzərində duran bu romanla Dostoyevskinin yaşamı arasında bir əlaqə olduğunu nəzərə çatdırmışdır. Dostoyevskinin xəstəliyinin ölümüylə əlaqəli olduğunu ifadə edən Freyd, bu mövzunu “Edip kompleksi” ilə əlaqələndirərək, anasına duyduğu sevgi ilə atasının ölümünü içdən-içə diləyən Dostoyevskinin, kəndlilər tərəfindən öldürülən atasının cinayətində öz günahının olduğunu düşünərək heç qurtula bilmədiyi vicdan əzabi yaşadığını, bu vicdan əzabının isə həyatı boyunca davam edəcək və bütün romanlarına mövzu olacaq olan xəstəliyinin artmasına səbəb olduğunu irəli sürmüşdür.

“Karamazov qardaşları” ata qorxusu, nifrət, pul, şəhvət kimi duyğuların yer aldığı hadisələrin möhtəşəm bir şəkildə nəzərə çatdırıldığı nadir romanlardan biridir. Dostoyevskinin öz həyatıyla bir çox paralellik təşkil edən bu romanını, həm bir ailə dramı, həm bir cinayət romanı, həm də fəlsəfi bir mətn olaraq qiymətləndirmək mümkündür.

Dostoyevskinin ən son və ən mükəmməl romanlarından biri olan “Karamazov qardaşları” əsərində, dörd qardaşın, yaşlı bir torpaq sahibi olan ataları Fyodor Pavlovoviç Karamazov arasındakı anlaşılmazlıqlardan bəhs etmişdir. Ata Karamazovun: romantik Dmitri, intellektual İvan, sirrli Alyoşa və nigahdankənar oğlu Smediyakov adlarında dörd oğlu vardır. Özlərini Karamazov olaraq görən qardaşların hamısı da özlərinə məxsus xarakterə və

arzulara məxsusdurlar. Dörd qardaş da atalarına qarşı duyduğu nifrət və intiqam hissi ilə hərəkət edirlər, atasının öldürülməsi ilə bərabər böyük oğlu Dmitrinin günahkar vəziyyətinə düşməsi sadəcə bir qəsəbəni deyil, bütün Çar Rusiyasına təsir edən bir mübahisənin başlamasına səbəb olur.

Romanın mərkəzində atanın ölümü yer alır və bir çox ədəbiyyat tarixçisi romandakı ölümü Dostoyevskinin öz həyatı ilə əlaqələndirir, çünki yazarın atası da cinayətə qurban getmişdir. Bu ölüm Dostoyevskinin şüuraltına dərinlən təsir etmişdir. Freyd və bir çox psixoloq ataya qarşı olan nifrətlə və bunu izləyən günahkarlıq kompleksinə əsaslanaraq, epilepsiya xəstəliyinin bununla əlaqəli olduğunu üzə çıxardılar. Romanda Dostoyevskinin həyatı ilə bağlı bir sıra oxşar cəhətlər mövcuddur. Bunlardan biri 3 yaşında ölənlə oğlunun Alyoşa olmasıdır. Oğlu atasından genetik yolla aldığı epilepsiya xəstəliyindən vəfat etmişdir. Dostoyevski kitabında həm bir ata, həm də bir oğul olaraq duyduğu günahkarlıq hissəsinə işarə etmişdir. Dmitri Dostoyevskinin sürgündə başa çatan romantik dövrüdür. İvan isə universitetdə oxuyarkən Allaha qarşı inancını itirmək üzrə olan illəri təmsil edir. Alyoşa isə yetkinlik dövründə dininə olan dönüşüdür. Smerdyakovun Dostoyevski kimi epilepsiya xəstəsi olması da romanın həyatı ilə bağlı olduğunu göstərən işarələrdəndir.

Ziqmund Freyd “Dostoyevski və ata qatilliyi” məqaləsində yazığının xarakterində dörd ayrı şəxsiyyətdən bəhs etmişdir : yaradıcı, sinir xəstəsi, əxlaqlı və günahkar. Freydin sözügedən məqaləni yazmasında məşhur “Edip kompleksi” nəzəriyyəsini isbat etmək istəyi dayanırdı. Məşhur alim bu mənada tez-tez Edip və Hamleti də misal göstərmişdir.

Ancaq Freydin yazdıqlarında vacib bir həqiqət vardır ki, o da Dostoyevskini heç bir zaman tərks etməyən günahkarlıq duyğusudur. Bu dünyanın mənşəyində böyümənin gətirdiyi qorxulardan tutunda, öz nöqərlərindən 16 yaşlı bir qızı hamilə buraxdığı üçün öldürülən atasının tragik sonundan duyduğu utanc hissi, öz xasiyyətindəki azgınlıqların səbəb olduğu ağır yükə qədər bir çox səbəblər göstərilə bilər.

Bəzi tənqidçilər Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”nı detektiv roman olaraq da adlandırmışlar. Buna oxşar qiymətləndirmələr Sofoklun “Çar Edip”i və Şekspirin “Hamlet”i üçün də deyilmişdir.

Atasının ölümünü istəmək düşüncəsi Dostoyevskinin yaxasını heç buraxmadı, onu həyatının sonuna qədər davam edən bir böhrana sürüklədi. Bəzilərinə görə bu günahkarlıq hissəsinə görə o ilk özündən getmə halını yaşamışdır. Amma ədəbiyyat tarixinin ən gözəl romanlarından birini, bu mövzunu - günahkarlıq hissini yaşayaraq yazdı. Əsərdə ata obrazı sadəcə dünyəvi bir obraz deyil, eyni zamanda Xristian teologiyasındakı mənasıyla qarşıma çıxdı.

“Karamazov qardaşları” əsərində günah başqası tərəfindən işlənmişdir. Amma bu başqasının öldürülən şəxslə olan əlaqəsi, romanın qəhrəmanı olan Dmitrininki kimi bir ata -oğul əlaqəsidir.

Cinayətin həqiqətən kim tərəfindən işləndiyi vacib bir məsələ deyildir. Psixanaliz bu cinayətin işlənməsinin kimin içindən keçdiyini, kimin cinayətin işlənməsindən sevinc hissi duyduğunu araşdırmağı vacib bilmişdir. Bu baxımdan qardaşların duyduğu sevinc hissi, onların özlərini günahkar hiss etmələrinə səbəb olmuşdur.

Buraya qədər dediklərimiz, “Edip kompleksi”ndə, ataya olan nifrət hissənin basdırılmasının yaratdığı nəticələrin hamısını əhatə etmir. Yuxarıda deyilənlərlə yanaşı, ata ilə eyniləşmədən öncə, eqonun insanın içində çox güclü yer tutduğunu nəzərə çatdırmağa ehtiyac vardır. Bu Dostoyevskinin vəziyyəti üçün də keçərlidir. Ronald Bart isə demişdir: “Yalnız bir Edip adlı hekayə vardır. Digər ədəbi əsərlər bu hekayənin əsas məğzini ört-basdır edərək yalnız ananın sonsuz xoşbəxtliyini bizə çatdırır.”[4,s.1420]

Ümumiyyətlə, Ziqmund Freydin psixanaliz nəzəriyyəsinin çox sadə olması, yəni insan əqli kimi çətin və mürəkkəb bir anlayışın izahı üçün yetərli olmaması tənqiddə məruz qalmışdır. Lakin bu və ya saysız-hesabsız digər tənqidlərə baxmayaraq Avstriya psixiatriya məktəbinin və psixanalizin banisi olan Ziqmund Freyd XX əsrin ən nüfuzlu psixologiya nəzəriyyəçisi sayılır. Bundan əlavə, Freydin XX əsr elmi, fəlsəfi, ədəbi və dini baxış və nəzəriyyələrdə, ümumiyyətlə mədəniyyətdə yeri danılmazdır. Freydin bir çox nəzəriyyələri, xüsusilə də, “Edip kompleksi” nəzəriyyəsi incəsənət, ədəbiyyat və ictimai düşüncəyə böyük təsir göstərmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Boeree DR, George C (2006). Personality Theories e-text book p.284
2. Freud . S (1900). The interpretation of Dreams. Ware: Wordsworth Editions Ltd. p.212
3. Freud. S (1913). Interpretation of Dreams, 3rd edition. Translition in English: Brill A, A.Macmillan. New York. p.677
4. Guo Qunying. (2001). British Literature. Shangai: Foreign Language Teaching and Education Press. p.1424
5. Rahim MMA (2002)Philosophical Ground of Western Civilization Khairun Prokashoni .Dhaka.p.98
6. Safra JE (1768). The New Encyclopaedia Britannica, 15th edition, Volume:8, Chicago. p.640

SH.Khalilzade

**The traces of Sigmund Freud's theory "Oedipus complex" in literature
Summary**

Tragedy comes in many forms, for example earthquakes, tornadoes and hurricanes are all types of tragedies. On the other hand, when talking about tragedy in literature, it has a whole different meaning. In literature tragedy is usually about one person and the horrible things that happen to them during their life in a story.

As we see the relationship between literature and Psychology is an important factor. Literary uses Psychoanalysis for creative purposes which enriches the quality value of the literary text. Though, as a psychoanalytic, literary critic Freud believed that, there were human wishes that remained hidden in most people, and as we see in our article, Oedipus complex represented a hidden wish in all human beings. Most of theorists not only believe this theory, but also avoid this concept, but we can see that, it came out in literature.

Ш.Халилзаде

**Следы теории Зигмунда Фрейда "Комплекс Эдипа" в литературе
Резюме**

Трагедия происходит в разных формах. Например, землетрясение, торнадо, ураган. С другой стороны, трагедия в литературе отражает другое значение. В литературе трагедия рассматривается в любом произведении или игре и рассказывается об ужасных событиях, которые когда-либо случались в жизни одного человека.

Вот почему отношения между литературой и психологией являются очень важным фактором. Психоанализ в литературе используется для более творческих целей, обогащая ценность литературного текста. Хотя психоаналитическая литературная критика Зигмунда Фрейда считала, что у многих людей скрыты внутри скрытые желания, а комплекс Эдипа, как ясно из статьи, учитывает эти скрытые чувства. Несмотря на то что многие теоретики не верят в этот комплекс, но даже если они отвергнут, мы увидим, что она как теория распространяется на литературу.

**Rəyçi: Gülçöhrə Ahyeva
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**